

خیرین مدرسه‌ساز کاشان در دوره قاجار و پهلوی

● سید محمود سادات‌بیدگلی*

اشاره

فرهنگ اسلامی و ایرانی، آموزش و سوادآموزی را یک فرضیه می‌داند. بدین لحاظ احداث مدارس دینی و سپس مدارس به شیوه جدید یکی از اقدامات مهم خیر خواهانه توسط مردم ایران بوده است که هنوز هم این فرهنگ غنی تر و قوی تر شده است. در این شماره و شماره‌های آینده قصد داریم به تاریخچه‌ای از خیرین مدرسه‌ساز که در امر آموزش و پرورش این مرزوبوم کمک کرده و باعث غنای فرهنگی این سرزمین شده‌اند مطالبی را ارائه می‌کنیم. در این شماره به پژوهش در این موضوع که به شهر کاشان پرداخته شده، می‌پردازیم.

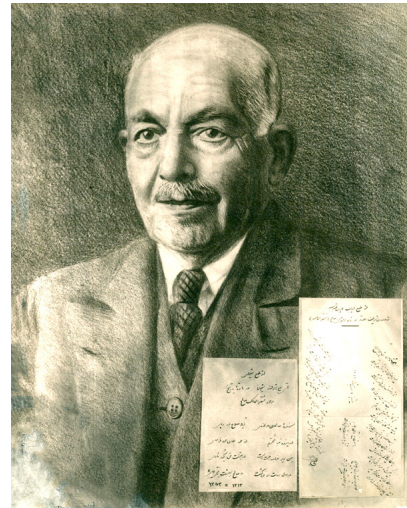
فعالیت خیرین در احداث مدرسه در کاشان پیشینه‌ای طولانی دارد و حتی قدمت آن به قبل از ایجاد ساختار رسمی معارف در کاشان بازمی‌گردد. در ابتدا این فعالیت در قالب واگذاری خانه برای تأسیس مدرسه در آن شکل گرفت و پس از ایجاد ساختار فرهنگ در دوره پهلوی به صورت ایجاد مدرسه طبق الگوی مورد تأیید وزارت فرهنگ ادامه پیدا کرد. برخی از این مدارس خیرساز سال‌ها بعد دوباره از نو و توسط خیر دیگری بازسازی شده و در پاره‌ای از مواقع نام خیر اول از میان رفته است؛ لذا برای یادبود کار این نیکوکاران و ثبت آن در تاریخ، خیرین کاشان در دوره قاجار و پهلوی که اقدام به ایجاد مدارس در کاشان کردند، معرفی می‌کردند.

۱) میرزا حسن خان مبصر الممالک

قدمت آموزش و پرورش در شهر کاشان بیش از اداره معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه است. اداره در سال (۱۳۳۵ ق/ ۱۹۱۶ م) ایجاد شده ولی مدارس نوین قبل از این تاریخ در شهر فعال بودند. به این مدارس در مقابل مکتبخانه‌ها، مدارس نوین می‌گفتند. محل این مدارس نوین عمدتاً خانه مدیر مدرسه و یا خیری بود که خانه خود را برای

* دکتری تاریخ ایران، استادیار پژوهشکده امام خمینی (ره) و انقلاب اسلامی m.sadat@yahoo.com

مدرسه در اختیار مدیر قرار داده بود؛ لذا شاید بتوان این افراد را اولین خیرین در کاشان به حساب آورد که مدرسه تأسیس کرده‌اند. مدرسه علمیۀ کاشان که مهر آن نشان می‌دهد در سال (۱۳۳۲ق/ ۱۹۱۳م) تأسیس شده ولی غلامرضا معارفی تاریخ تأسیس آن را سال (۱۳۱۳ق/ ۱۸۹۴م) می‌داند (معارفی ۱۳۸۲) که در خانۀ پدری روانشاد حسن خان مبصرالممالک تشکیل شد. میرزا حسن خان، هم خانۀ پدر خود را در اختیار «شیخ غلامرضا معارفی» قرار داد و هم پسران خود و از جمله «اللهیار صالح» را به این مدرسه فرستاد. (سعیدی ۱۳۶۷، ۲۴/۱).

میرزا حسن خان مبصرالممالک

۲) ماشاءالله خان کاشی

«ماشاءالله خان کاشی» پسر نایب‌حسین کاشی که اداره امور نایب‌ان را در زمان پیری پدرش به عهده داشت، به سال (۱۲۹۰ش. ۱۳۳۰ق. ۱۹۱۱م.) به فکر افتاد که از افراد تحصیل کرده برای رتق و فتق تشکیلات نایبی کمک بگیرد. از این جهت و نیز به خاطر آن که بر پرورش و تربیت این کارمندان نظارت داشته باشد تا مبادا جاسوسانی از میان حکومتیان در بین آنان رخنه کنند، مدرسه سرداریه را در باغ سردار واقع در بیرون دروازه عطای کاشان به وجود آورد تا اطفال روستاییان و فقرا زیر نظر کامل مربیان و معلمان تربیت شوند. این مدرسه سه کلاسه بعداً گسترش پیدا کرد و به صورت مدرسه ۶ کلاسه درآمد و به مکانی خارج از باغ سردار منتقل شد. مدرسه سرداریه شبانه‌روزی بود و غیر از اطفال مسلمان، فرزندان کلیمی‌های کاشان هم در آن به تحصیل می‌پرداختند. (سادات بیدگلی ۱۳۸۰، ۲۱۷). در سال (۱۲۹۷ش. ۱۳۳۷ق. ۱۹۱۸م.) مدیریت مدرسه با «میرزا احمدخان شیروانی» بود و ۷۰ شاگرد کاملاً مجانی در مدرسه درس می‌خواندند. تعداد معلمان مدرسه در این سال ۵ نفر ذکر شده است. (سالنامه معارف، ۱۰۷). مدرسه زیر نظر هیئت سرپرستان شامل این افراد اداره می‌شد: «سید ابراهیم فلاح»، «معززالدوله صالح»، شاهزاده «پهلوان ایواهای» و «محمد سیف‌لشکر». این هیأت خواستار آن بود که شاگردان علاوه بر آموختن دروس مطابق پروگرام وزارت معارف، برخی از فنون و ورزش‌ها همچون سوارکاری و تیراندازی و ورزش‌های بدنی را هم فراگیرند.

ماشاءالله خان سردار به‌خوبی می‌دانست که به‌محض آن که دولت مرکزی بتواند نیرویی فراهم آورد، به سرکوب نایب‌ان و آثار آنان خواهد پرداخت. از این نظر و برای آن که مدرسه

پایدار بماند، املاک فراوانی را بر مدرسه سردار به وقف کرد که شامل مزارع، مغازه‌ها، حمام و آسیاب‌ها است. (موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، شماره سند ۱۰-۴/۷۶۳)؛ اما با وجود وجود وقف‌نامه، به محض اعدام ماشاءالله خان، رئیس اردوی اعزامی به کاشان، به مدرسه سردار به حمله نمود و کلیه لوازم مدرسه را غارت کرد و شاگردان و معلمان مدرسه را فراری داد و دو بنای باشکوه مدرسه را که از سنگ و آجر ساخته شده بود، ویران کرد و مدرسه را جز اموال غارتی نایب‌بان به سود دولت مصادره نمود. (موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، شماره سند ۳۵-۴/۷۶۳). بارها از سوی اداره معارف کاشان و وزارت معارف برای برگرداندن اموال وقفی ماشاءالله خان از تصرف دولت مذاکره شد؛ اما به لحاظ شرارت نایب‌بان و ناخرسندی دولت از ایشان و نیز درهم‌ریختگی اموال وقفی با سایر اموال غارتی اشرار به خواهش‌های اداره معارف و حتی اهالی کاشان توجهی نگردید. (موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، شماره سند ۳۵-۴/۷۶۳).

۳) حاج سید محمود لاجوردی

سید محمود لاجوردی

وی از خانواده‌های اصیل و ثروتمند کاشان و صاحب کارخانه‌های مخمل و ابریشم و فرش راوند بود. لاجوردی برای سروسامان دادن به امور خیریه خود، بنیاد لاجوردی را به وجود آورد که ساختمان ۱۰ باب دبستان و دبیرستان را در شهر کاشان به انجام رساند. وی علاوه بر این، خانه پدری خود را هم به فرهنگ واگذار کرد که سال‌ها به‌عنوان دبستان از آن استفاده می‌شد.

بر اساس اساسنامه بنیاد، از مدیران بنیاد خواسته شده بود که به‌هیچ‌وجه حق دخالت در امور سیاسی را ندارند و هدف بنیاد لاجوردی صرفاً خدمت به اجتماع بود اعم از خدمت بهداشتی و یا فرهنگی و یا خدمات دیگر. این امور نیابستی با دخالت

در امور سیاسی لکه‌دار شود. (روزنامه شفق کاشان، سال چهاردهم، شماره ۶۹۰، ۱۳۴۲/۲/۷)، ص ۱). اقدامات بنیاد، شور و حال خاصی را در احداث مدارس برای فرهنگ ایجاد نمود. بنیاد در کاشان، راوند، لتهر، مشکان، طاهرآباد، قمصر، نسلج، مرق و بزرگ مدرسه ساخت. لاجوردی با توجه به نفوذی که در مرکز داشت، برای افتتاح مدارس خود عمدتاً وزیر آموزش و پرورش را دعوت می‌نمود و یا در مواقع خاصی که شخصی از خاندان پهلوی به کاشان سفر می‌کرد، این مدارس را افتتاح می‌نمود؛ مانند افتتاح دبیرستان دخترانه لاجوردی که به‌وسیله فرخ‌رو پارسای وزیر آموزش و پرورش (وقت) انجام شد (روزنامه شفق کاشان، سال بیست و سوم، شماره ۱۰۹۶، ۱۳۵۰/۳/۲۹)، ص ۱؛ و یا افتتاح دبستان لاجوردی قمصر که مصادف با سفر فرح پهلوی به کاشان صورت گرفت. (روزنامه شفق کاشان، سال بیست و پنجم، شماره ۱۲۱۳، ۱۳۵۳/۳/۱۱)، ص ۱).

بنیاد لاجوردی هر سال و در شب عید یکدست لباس نو به کلیه دانش‌آموزان مدارس خود اهدا می‌کرد که این حرکت محبوبیت خاصی را برای مؤسس بنیاد در بین دانش‌آموزان فراهم نموده بود. مأخذ: روزنامه شفق کاشان، سال چهاردهم، شماره ۶۹۰، ۱۳۴۲/۲/۷).

سید محمود لاجوردی در هنگام افتتاح دبستان لاجوردی قمصر

۴) حاج علی نقی کاشانچی

وی از بازرگانان ثروتمند و معروف کاشان بود که از سال (۱۳۴۰ ش./۱۹۶۱ م. تا سال ۱۳۵۱ ش./۱۹۷۳ م.) ۵ باب دبستان ۶ کلاسه در کاشان و اطراف آن احداث نمود که به اسم دبستان کاشانچی نام‌گذاری گردیدند. هزینه احداث مدارس را آقای کاشانچی پرداخت می‌کرد. ساختمان این مدارس طبق نقشه مصوب وزارت فرهنگ بود. در توافقی که بین آقای کاشانچی، با «محمد درخشش»، وزیر فرهنگ، به عمل آمد، مقرر شد که به محض آماده شدن مدارس کاشانچی، وزارت فرهنگ نسبت به تهیه وسایل و تأمین مدیر و آموزگار آن اقدام نماید. شرط دیگر این بود که مدارس همیشه برای دبستان استفاده گردد و تا ابد به نام کاشانچی باشد. تأمین زمین این مدارس برعهده وزارت فرهنگ بود. طبق توافق انجام‌یافته ۵ باب دبستان در کاشان و روستاهای اطراف آن مانند بیدگل احداث گردید.

۵) محمد نراقی (محمد فقیهی نراقی)

محمد فقیهی نراقی

وی از نوادگان «ملااحمدنراقی» و فردی دانشمند و نیکوکار بود. از مدرسی که نراقی در کاشان تأسیس کرد، ساختمان یک باب هنرستان صنعتی بود که طبق نقشه مصوب وزارت فرهنگ در سال (۱۳۳۹ ش./۱۹۶۰ م.) افتتاح شد. این هنرستان در زمینی به وسعت ۲۲۰۰۰ مترمربع و ۷۵۰۰ مترمربع فضای ساختمان آموزشی و کارگاهی کار خود را در ابتدا با چهل نفر هنرآموز در رشته درودگری آغاز کرد. بعدها رشته‌های آن به ۶ رشته برق، الکترونیک، ساختمان، اتومکانیک، ماشین‌ابزار و متالورژی افزایش یافت. وی همچنین هنرستان نساجی را در قدمگاه کاشان بنا نمود و آن را به نام برادر فقیدش که سال‌ها قبل به دست نایب‌بان کشته شده بود، «هنرستان نساجی علی شهید نراقی» نامید. ساختمان این هنرستان به همراهی سالن رنگرزی آن و قیمت زمین بیش از پنج میلیون ریال هزینه دربرداشت که تماماً از طرف نراقی پرداخت شد. (روزنامه شفق کاشان، سال بیست و دوم، شماره ۱۰۸۲، ۱۳۴۹/۱۱/۱۷)، ص ۴.

نراقی همچنین به احداث ساختمان دبستان آقابزرگ در آخر خیابان بابا افضل دست زد و آن را به صورت اجاره در اختیار آموزش و پرورش قرار داد و درآمد آن را زیر نظر چهار نفر از معتمدین محل وقف بر مسجد آقابزرگ نمود. نراقی به‌غیر از تأسیس مدرسه از سال‌ها قبل در کمک به دانش‌آموزان بی‌بضاعت هم پیش‌قدم بود و در یک مورد ۸۰ دست لباس به دانش‌آموزان دبستان معارفی اهدا کرد. (روزنامه شفق کاشان، سال سی‌دهم، شماره ۶۳۴، ۱۳۴۰/۳/۱۲)، ص ۴.

دانش آموزان و کادر آموزشی دو مدرسه دخترانه و پسرانه کاشان

۶) حاج آقا تقی تقوی

وی از تجار خوش‌نام کاشان بود و دو باب منزل بزرگ خود را برای احداث دبستان و دبیرستان به فرهنگ واگذار نمود. (نراقی، ۱۳۶۵، ۳۳۴). مدتی هم اداره فرهنگ کاشان در منزل تقوی دایر بود.

۷) مهندس محمد کیوان

وی ساختمان یک باب دبستان را در کاشان تقبل کرد. کیوان از اعضای انجمن حفاظت آثار تاریخی کاشان و علاقه‌مند به امور فرهنگی بود.

۸) حسن کاشانیان

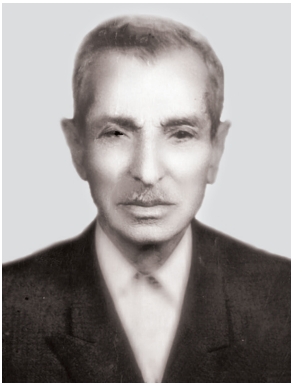

حسن کاشانیان
مؤسس دبیرستان محمودیه

وی از بازرگانان کاشانی مقیم تهران بود که ساختمان دبیرستان محمودیه را در خیابان بابا افضل کاشان پی‌ریزی نمود و با توجه به فرهنگ‌دوستی و حسن‌نیت خود، بنایی آبرومند برای دبیرستان محمودیه ایجاد نمود. این دبیرستان، نمونه‌کامل یک موسسه فرهنگی بود. دبیرستان محمودیه به سال (۱۳۳۲ش./۱۹۵۳م.) افتتاح گردید. (سالنامه دبیرستان محمودیه، بی تا: ۱).

مأخذ: سالنامه دبیرستان محمودیه.

۹) مهدی امینی علی آبادی

مهدی امینی علی آبادی

ساختمان یک باب دبستان از کمک‌های آقای امینی احداث شد که در نوش‌آباد واقع است.

۱۰ علی‌باشا صالح

وی پسر «میرزا حسن‌خان مبصرالممالک» بود. وی در سال (۱۳۰۶ ش./ ۱۹۲۷ م.) منزل مسکونی محمد غفاری مشهور به کمال‌الملک - نقاش مشهور دوره ناصری - را که در روستای کله کاشان قرار داشت، خریداری و به فرهنگ کاشان اهدا کرد. این دبستان هم‌اکنون جزو قدیمی‌ترین دبستان‌های روستایی کاشان است و هنوز ساختمان قدیمی خود را حفظ کرده و به نام دبستان «صالح کله» مشهور است.

منابع

۱. روزنامه شفق کاشان، سال بیست و پنجم، شماره ۱۲۱۳، ۱۳۵۳/۳/۱۱).
۲. روزنامه شفق کاشان، سال بیست و سوم، شماره ۱۰۹۶، ۱۳۵۰/۳/۲۹).
۳. روزنامه شفق کاشان، سال بیست و دوم، شماره ۱۰۸۲، ۱۳۴۹/۱۱/۱۷).
۴. روزنامه شفق کاشان، سال چهاردهم، شماره ۶۹۰، ۱۳۴۲/۲/۷).
۵. روزنامه شفق کاشان، سال سیزدهم، شماره ۶۳۴، ۱۳۴۰/۳/۱۲).
۶. سادات بیدگلی، سید محمود، ۱۳۸۰. تحولات سیاسی - اجتماعی کاشان از مرگ ناصرالدین‌شاه تا کوتادی رضاخان (۱۳۳۸ - ۱۳۱۳ ه.ق). پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده ادبیات دانشگاه اصفهان.
۷. سالنامه دبیرستان محمودیه (بی‌تا). بی‌جا: کیهان.
۸. کهن، گوئل. ۲۰۱۰. بر بال خرد، لس‌آنجلس، انتشارات: بنیاد شوفط.
۹. محسنی‌نیا، محمدجواد. بی‌تا. آموزش و پرورش در دانشنامه کاشان. (منتشر نشده) تهران: بنیاد فرهنگ کاشان.
۱۰. موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، شماره سند ۳۵-۴/۷۶۳.
۱۱. موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، شماره سند ۱۰-۴/۷۶۳.
۱۲. نراقی، حسن. ۱۳۶۵. تاریخ اجتماعی کاشان. تهران: علمی فرهنگی.
۱۳. وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه، سالنامه یونت‌نیل ۱۲۹۷. مطبوعه تهران، تهران، بی‌تا.